

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 107 1986

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör var väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-00884-5 (häftad)

ISBN 91-22-00886-1 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1987

mycket av det ursprungligen planerade stoffet – särskilt motivet döden genom vatten – som uppgått i de samtidigt utformade samlingarna *Färjesång* och främst *Non Serviam*. Men också det som helt uttrangerats är kännetecknande för Ekelöfs fantasivärld och associationer, hans vacklan mellan uppslagen.

Ännu 1 juni 1959 är han tvivlande och hoppfull om vartannat: »det sammanbindande partiet är mig lika eller nästan lika dunkelt som förut» och ser med skepsis på retoriken och det konstlade i dikten. Men han försvarar sig också mot sitt eget tvivel: »har någonsin en längre, på ett eller annat sätt sammanhängande dikt varit utan fiktionsinslaget, det låtsade, fabricerade, kittet som sammanhåller episoderna?» Han söker en formstränghet som inte bara är metrisk. »Sedan får *episoderna* tala.»

Allusionstekniken och de vulgärlatiniska inskrifterna tillhör det som mest kritiserats i *En Mölna-elegi*. I själva verket är båda intimt förknippade med den centrala tematiken. Citaten och allusionerna är viktiga identifikationer, länkade till den emotionella underström som kommer tydligast fram i de starkt lyriska böljesångs- och eldsångsinslagen liksom i ljussymboliken.

»Skärvorna och viskningarna» från antiken, i bilder, text och vignetter, medverkar till att av det hela skapa ett slags spröd enhet, kanske ett i sin förtunnade form poetiskt allkonstverk. Det var ändå först under det sista året Ekelöf fann idén med de vulgärlatiniska graffiti och inskrifter som skulle visa beteendemönstrens konstans och väva ihop då och nu, förflutet och förblivande. Ännu vid publiceringen ansåg han dikten endast vara »ett nödvändigt men tillfälligt bokslut för att få en överblick.» (Komm. ex.)

Thygesen har valt att behandla den viktiga källan, korrespondensen med Bonniers i början av andra världskriget, i det komparativa kapitlet, utan tvivel för att han där har utgångspunkten för sin grundliga genomgång av det långa debatterade förhållandet Ekelöf–T. S. Eliot. För sin syn på problemet originalitet som värderingsgrund – en åsikt först rotad i romantiken – hänvisar han till två teoretiker, Göran Hermerén (*Influence in Art and Literature*, 1975) och Claudio Guillén (*Literature as System*, 1971). Mera fruktbar för honom verkar Hans Ruins nu klassiska arbete *Poesiens mystik* ha varit. Ruins briljanta distinktion tycks mig ställa frågan på sin spets: »Man måste skilja mellan den själs- eller livsart, varur en dikt framgått, och de yttre påstötter, som föranlett diktandet, eller de färdigt påträffade tankeformer, i vilka diktarens erfarenhet tömmer sig ---» (2:a uppl. 1960, s. 304).

I tre brev till Bonniers, 23 och 27 april och 13 juli 1941 låter Ekelöf förstå, att han håller på med en längre »Waste-Land-dikt». I det första brevet (ställt till förlaget) heter det: »Den handlar om tiden, identiteten och jakten efter det förlutna». (Hänvisning också till Proust.) I det tredje brevet (till Gerard Bonnier) understryks, att han som Eliot efter första världskriget »söker dra ett streck under de gångna årens levnadsstämning och summera ihop.»

Thygesen har nedlagt stor möda på att utreda de båda författarnas inbördes förhållande, men han går förvånande snabbt förbi den frapperande karakteristiken en »Waste-Land-dikt», som tydligen vill ge en allmän föreställning om diktens typ. Vid detta tillfälle tycks det finnas en klar parallell mellan Eliot och Ekelöf både ifråga om den polyfona, kalejdoskopiska formen och tidsspekulationen. Den-

na samstämmighet kommer dock alltmer att förlora i betydelse.

Hela denna fråga om deras inbördes förhållande har kommit att dominera senare delen av Thygesens bok, trots att han själv anser Eliotinflytandet allmänt överbetonat. Undersökningen har emellertid fört det goda med sig, att han på några punkter, bl.a. det vitt spridda shakespeareanska temat »döden genom vatten» och den bergsiska tidsspekulationen, kunnat visa med nya iakttagelser, i vilken grad det förekommit gemensamma källor.

Ekelöfs avståndstagande från Eliot blev med tiden allt tydligare. Den i huvudsak positiva dödsrunan var, som Thygesen inte kan veta, skriven 12 år före Eliots död 1965, då denne hade rapporterats sjuk. (Odat. brev till mig i jan. 1965.) »Idag skulle jag kanske ha dammat av (vördsam men tiggande) ännu något hörn av skrivpulpeten – än sen!?! – Betr. Eliot kort och torrt: Jag har fått lida smålek och haft mkt besvär med den karln. Det kallas prioritetsrankyner, och är givetvis mig ovärdigt. --- Många, även goda kritiker har behandlat mig som annex.» Dödsrunans ord passar till stora delar på Ekelöf själv: »Man skall läsa det [verket] som en levnadsstämning, en livskris. *Det är alltid pusslet som är originellt.*» (Kurs. här.) Det sista stämmer med Ekelöfs övertygelse att traditionen är en och odelbar.

Manuskripten till *Elegin* visar en fullkomlig katalog på Ekelöfs litterära följeslagare, varav Petronius är särskilt trofast. Thygesen har mycket förtjänstfullt utrett dennes betydelse och det ligger mycket i observationen att Ekelöf enligt en anteckning i manuskriptet lekt med tanken på en menippeisk satura. En intressant allusion till sibyllan i *Cumae* bakom lövbilden i elegins inledning tycks också ha en viss förbindelse med Petronius eller Vergilius direkt, snarare än med Eliots motto till *The Waste Land*. På det hela taget ger Thygesens tolkningsanalyser många nya impulser och ny information. Boken är ett stimulerande och väsentligt tillskott till Ekelöfforskningen.

Brita Wigfors

Stephan Larsen: *A Writer and His Gods. A Study of the Importance of Yoruba Myths and Religious Ideas to the Writing of Wole Soyinka*. (University of Stockholm, Department of the History of literature.) Minab/Gotab. Sthlm 1983.

Av Wole Soyinka har på svenska utgetts inte mindre än fem böcker, två romaner (*Röster ur förändringen* och *Laglöshetens tid*), två självbiografiska arbeten (*Mannen dog* och *Aku – barndomsåren*) samt en diktsamling (*Oguns skugga*). Stefan Larsens avhandling är disponerad i två huvudavdelningar, en som behandlar Wole Soyinkas biografi samt yorubareligionen, och en som tar upp diktarens förhållande till myterna, inom respektive drama, poesi och prosa. Avhandlingens engelska text är klar och lättflytande. Med hänsyn till det format som av ekonomiska skäl begränsar de moderna doktorsavhandlingarna i Sverige har Larsen på ett fint sätt lyckats med att presentera ett viktigt författarskap och redovisa dess ideologiska och konstnärliga hållning.

Vad man vid en kritisk granskning av Larsens upplägg-

ning vill diskutera är särskilt frågan om avhandlingens mottagare, vidare den religionsvetenskapliga struktureringen av stoffet samt slutligen de referensramar som redovisas eller inte redovisas.

Vad mottagarfrågan beträffar, har det troligen varit författarens avsikt att presentera sin analys inte så mycket för en akademiskt bildad publik i allmänhet utan fastmera för en litteraturvetenskaplig målgrupp. Men här vill man invända att inte heller litteraturvetare i vårt land i allmänhet äger någon orientering om fundamentala termer när det gäller den afrikanska litteraturen. Överhuvud taget kunde svenska läsare ha haft behov av en kortare presentation av de språk med tillhörande kulturområden som den afrikanska litteraturen framträder på, nämligen i första hand engelska, franska och portugisiska, i andra hand också vissa västafrikanska, östafrikanska och sydafrikanska språk.

Kapitel 2, »Brief Introduction to Yoruba Gods, and Religious Ideas in Connection with them», ger en klar och korrekt presentation av yorubafolkets mytologiska olymp. Den åtföljs av ett kort återgivande av viss modern kritik gentemot gängse orienteringar om afrikanska religioner, där det förekommer en tendens att framställa dessa såsom monoteistiska. Slutligen påpekas hur yorubareligionen kommit att uppträda i en ny variant bortom oceanerna, bland afrikaner i Latinamerika.

Men här upplever läsaren ett behov av en strängare skiktning av motiven även ur religionsvetenskapligt perspektiv. I avhandlingen berörs sådana begrepp som vegetationsriter, rites de passages, förfädersandar, offermotiv och syndabocksmotiv. Dessa förekommer både i Soyinkas dramatik, i hans romankonst och i hans poesi, och Larsen får därför anledning att komma in på dem i en rad olika sammanhang. Man efterlyser därför en internkomparation, ett försök att jämföra och organisera Soyinkas användning av dessa motiv, speciellt kanske vegetationsriterna, rites de passage och offermotiven. På liknande sätt hade det varit av intresse att få en linje dragen mellan de olika exemplen på maktmänniskomotivet: det gäller prästen Khadiye i enaktaren *The Swamp Dwellers*, Kongi i skådespelet *Kongi's Harvest*, konung Pentheus i *The Bacchae of Euripides*, prästgestalten i skådespelet *Camwood on the Leaves* samt »kartellen» i *Season of Anomy* (Laglöshetens tid). Soyinka relaterar sina teckningar av maktmänniskor till hela den trend att skapa diktaturer som visat sig i de nya staterna i Afrika. Men samtidigt kan här finnas en tanke som anknyter till Ogungestalten, yorubareligionens store gud, den skapande och förstörande, som intar en så central plats i hela Larsens undersökning. Kan inte Soyinkas underförstådda mening vara att dessa härskargestalter i sin fanatism har sökt utveckla men på samma gång missuppfattat den spänning mellan kreativitet och destruktivitet som är ett grunddrag hos guden Ogun?

På det litterärt komparativa planet förefaller mig Larsens framställning något knapphändig. När man undersöker en engelskspråkig författare i Afrika, är inte bara den engelskspråkiga litteraturen utan också den franskspråkiga, den frankofona, en viktig bakgrund. Särskilt har négrituderörelsen, med senegalesen Léopold Senghor som målsman, naturligtvis en väsentlig betydelse för en författare som Soyinka, även om hans reaktioner i mycket kan vara av negativ natur, en sorts negativa inflytanden.

Det finns många exempel i Soyinkas produktion på reaktioner inför négrituderörelsen; här skall bara beröras några. Från författarkongressen i Kampala, Uganda, år 1962, daterar sig Soyinkas berömda ironiska uttalande om négrituderörelsen: en tiger, förklarade han, »förkunnar inte sin tigritude», han slår ner på sitt byte, dvs. han utnyttjar sina kulturella och politiska förmåner utan de frankofona författarnas bugningar och undfallenhet för den före detta kolonialmakten. Det är en replik som ger ett helt kulturpolitiskt program av anglofont märke. I *Myth, Literature and the African World*, 1976, utgår Soyinka från sin position som »anti-négritudinist» och talar om négrituderörelsens »romantisierade retorik». Skådespelet *A Dance of the Forests*, 1960, innehåller ett parti som riktar en skarp satir mot négritude. En chauvinistisk rådstalare, Adenebi, växlar ord med den mera skeptiske Old Man, och författarens ironi röjer sig både i Adenebis berusade retorik och i Old Mans kritik: i den afrikanska nationalismens namn, understryker författaren, har mycket förräderi och våld begåtts. (Samma tanke är för resten ett grundtema i ett verk av en frankofon författare, Yambo Ouologuem från Mali. Hans roman *Le Devoir de Violence* utkom 1968 och föreligger i en svensk översättning, *Våld*). Man kan också tillägga att kritikern Jonathan Peters i sitt arbete *A Dance of Masks*, 1978, har understrukit Soyinkas förskräckelse över all överdriven glorifiering av afrikansk kultur och egenkärleken hos så många afrikanska författare.

I ett par fall är anspelningarna hos Soyinka på négrituderörelsen värda en mera speciell utredning. I diktsamlingen *Ogun Abibiman*, 1976, har den andra avdelningen titeln *Retrospect for Marchers, Shaka!*, med syftning på den berömda zulukungen Shaka. Om denna gestalt har just Léopold Senghor skrivit en dikt; dessutom har sydafrikanen Thomas Mofolo författat en roman om Shaka, liksom det i länder som Mali och Kongo existerar skådespel om samme zulukung. Här känner man starkt behovet av en komparativ exkurs.

Ett exempel av ännu mera central och aktuell vikt rör strukturen och gestaltteckningen i den blodiga romanen från inbördeskriget i Nigeria. Laglöshetens tid eller *Season of Anomy*. En av huvudpersonerna där är Ofeyi, som bärs av sin kärlek till Iriyise, en kvinna som i samband med krigshandlingarna råkat ut för så svåra skador, att hennes överlevnad är oviss. I sin inspirerade programskrift för négrituderörelsen, *Orphée Noir*, 1948, låter Jean-Paul Sartre, med fin poetisk-symbolisk gestaltning, den svarte mannen som en modern Orfeus hämta upp sin identitet, sin »Eurydike», ur själens underjord. Men namnet Ofeyi är den afrikanska versionen av Orfeus, liksom Iriyise är Eurydike. Är det inte tydligt, att Soyinka i sin gestaltning av kärleksparet Ofeyi-Iriyise spinner vidare på den franske författarens symboliska fabel? I dessa tider av våld och andlig nöd, av materiens förakt för själen, tycks han mena, är det tvivel underkastat om afrikanens själsliga identitet kan räddas, om den kan få leva vidare.

Avhandlingen har alltså titeln *A Writer and His Gods*. Det är möjligt att Larsen skulle ha kunnat behandla det mytologiska perspektivet på ett annorlunda sätt, om han hade haft tillfälle att på ort och ställe undersöka och uppleva yorubagudarnas betydelse för folket. Hans avhandling är ju ingen undersökning grundad på fältstudier, det är en skrivbordsstudie författad ur västerländskt per-

spektiv, och som sådan respektabel. Därmed sammanhänger emellertid att hans läsare kan känna sig osäker inför Wole Soyinkas förhållande till sin gudavärld. Skulle han vara en yorubareligionens beklämde? Eller intar han en pastischartad, en mera sofistikerad hållning gentemot den? Från olika författares sida finns det rader av skiftande attityder gentemot religioner som fått en personlig betydelse för dem – man kan t. ex. nämna N. F. S. Grundtvig i hans förhållande till asatron, D. H. Lawrence i förhållande till den aztekiska mytologien, Hjalmar Gullberg gentemot den grekiska gudavärlden och Pär Lagerkvist inför olika yttringar av förkristen offerreligion. Är inte situationen den att gudarna av Soyinka används som mytologiska paralleller till nutidsskeendet, att de har en metaforisk betydelse för honom? Sådana faktorer är viktiga att poängtera inför fäkunniga läsare. Men kvar står, att Larsens avhandling är en pionjärgärning, den första vetenskapliga undersökningen om afrikansk litteratur i Sverige.

Jöran Mjöberg

Bengt Linnér: *Litteratur och undervisning. Om litteraturläsningens institutionella villkor*. Liber Förlag, Lund 1984.

Den centrala tanken i Bengt Linnérs avhandling är att litteraturläsningen ingår i en ram, som starkt påverkar sättet att läsa. Det är annorlunda att läsa exempelvis *Morgifter sig* frivilligt i hemmets fätölj, att läsa samma text i skolan eller att läsa den i en fri studiecirkel. I skolan förvandlas läsningen lätt till rena uppgiftslösningen: »Vad är det egentligen läraren vill att vi skall göra?» frågar sig eleverna i en av de bandade gruppdiskussionerna i Linnérs avhandling. »Skall vi ha en åsikt eller har han tänkt sig att vi skall komma fram till några olika åsikter?» Ungefär så går resonemanget på s. 64 och på flera andra ställen.

Linnér menar att det är skolan som institution som lockar in eleverna i den här typen av attityder. För att få belägg för detta har projektledarna försökt åstadkomma ideala betingelser för litteraturstudiet i några studiecirkel. »För cirkeldeltagarna kom studierna närmast som små avbrott i eller avslutning på en arbetsvecka ute i förvärvslivet. Flertalet kom från knattrande motorsågar och trädfällning i skogen eller från verktygsmaskinens buller i fabriken till samtal och diskussioner om texter och om egna erfarenheter av arbete», beskriver Bengt Linnér något romantiserat situationen (s. 42). I studiecirkeln utvecklas ett positivt samtal om texternas problematik med kopplingar till egna erfarenheter. Här har man stöd av varandra för att våga se sanningen mer i vitögat. Här förtränger man inte de strukturella likheterna mellan *Morgifter sig*-problematiken och den situation man själv befinner sig i. Här kan insikter om hur det är förvandlas till vilja till handling för förändring – om man inte är ensam. Cirkeldeltagaren Pia uttrycker det så här:

Pia: Men det som ger så mycket det är ju det att vi diskuterar texterna. Texten ger ju mångdubbelt i och med att det kommer fram så många olika synpunkter, som jag inte har reflekterat över när jag läste det. Och visst har vi LÄRT oss massor. Det tycker jag. (s. 158)

Pia berör här frågan om vad man lärt sig. Bengt Linnér och hans forskarkolleger bygger på den ryske språkforskaren Vygotskys distinktion mellan vardaglig och vetenskaplig begreppsutveckling. I kunskapsutvecklingen är en pendling mellan den självupplevda vardagsfarenheten och ett större sammanhang, i vilket vardags»biten» passar in som konkret exempel, nödvändig. Vardagsbitarna får man genom upplevd verklighet i texterna och jämförelse med egna erfarenheter, men dessa bitar måste ses som bitar i ett övergripande sammanhang, och det är först när eleverna tar detta steg upp på abstraktionsstegen som en egentlig kunskapsutveckling äger rum. Men man får inte bli sittande på de övre trappstegen, man måste ner igen i den konkreta vardagen i en ständig växelverkan.

Denna kunskapsyn, också uttryckt i exempelvis Ference Martons m. fl. bok *Inläring och omvärldsuppfattning*, 1977, är förvisso en viktig motbild till en atomistisk kunskapsyn, där reproduktion av de av läraren förmedlade kunskaperna ses som mått på duktighet. Men samtidigt innebär detta ett elitistiskt synsätt som jag känner mig tveksam till. Att trösta ett gråtande barn, att dammsuga golv, att laga en elektrisk sladd eller att veta hur ett friskt barträd ser ut och hur man sätter potatis är kunskaper som är lika viktiga för människosläktets fortlevnad som förmågan att sätta in allt detta i en abstrakt tankemodell. Vissa människor är mer lagda åt det praktiska än åt det teoretiska hållet, men det är teoretikerna som har makten. Bengt Linnérs undervisningsmodell prioriterar det abstrakta tänkandet. Hans duktigaste elever hade varit duktigast även i traditionell svenskundervisning.

I slutet av avhandlingen presenterar Linnér ytterligare en del teori, hämtad från Basil Bernsteins och Ulf P Lundgrens bok *Makt, kontroll och pedagogik. Studier av den kulturella reproduktionen* (1983). Linnér intresserar sig främst för Bernsteins begrepp kod, inramning och klassifikation. Till skillnad från övriga begrepp, som verkligen används genomgående i avhandlingen i analyserna av grupper och individers reaktion på texter, blir det sista avsnittet mest ett klagande referat som låter ana, att hela den nämnda boken förtjänar att studeras med djupt allvar av alla som vill kartlägga situationen i skolan – ett mycket angeläget men starkt försummat forskningsområde. För litteraturens del är ju skolan, jämsides med teatern, den enda »fria sektorn» där åtminstone vissa förutsättningar finns att göra något som inte hårt styrs av marknadsekonomins spelregler. Även om skolans instrumentalism ständigt hotar en vettig litteraturpedagogik tror ändå Linnér på skolan som en plats där människor skall kunna utvecklas tillsammans i samtal med varandra och med litterära texter. Men det gäller att beskriva de institutionella hindren och genom kunskapen om dessa försöka överlista dem.

Bengt Linnérs avhandling ingår som nämnt i ett större sammanhang, Läsojektet. Det är ett utpräglat lagarbete med alla vinster det innebär i utveckling och kvalitet. En svårighet, som inte helt kunnat lösas och som beror på det akademiska systemets institutionella villkor, har varit att »lösa ut» Linnérs personliga insats i företaget och satsa den i en individuell doktorsavhandling. Lösningen är en inte helt lyckad kompromiss mellan sammanläggningsavhandling och vanlig avhandling. Den avgörande insatsen är redan publicerad i Linnérs och Malmgrens rapporter *Litteratur och social förståelse* (1980) och *Litteratur och*